

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 11 | pp. 664-671 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SANOAT MAHSULOTLARI EKSPORTINI STATISTIK TADQIQ ETISH

Yo'ldoshev Nozimbek Ma'rufjon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi sanoat mahsulotlari eksportining holati statistik usullar yordamida tadqiq etilgan. Sanoat mahsulotlarining eksport hajmi, tarkibi va dinamikasi o'rganilib, eksport ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Tadqiqot davomida eksportning hududiy va tarmoq bo'yicha taqsimlanishi, asosiy eksport bozorlarining ahamiyati hamda eksportni rivojlantirish uchun taklif etiladigan strategiyalar ko'rib chiqilgan. Olingan natijalar asosida sanoat eksportini diversifikatsiya qilish va raqobatbardoshlikni oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, sanoat mahsulotlari, eksport, statistik tahlil, eksport dinamikasi, hududiy taqsimot, eksport diversifikatsiyasi, raqobatbardoshlik, iqtisodiy o'sish, eksport strategiyalari.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi ishtirokini kengaytirishda sanoat mahsulotlari eksporti muhim ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda mamlakatning tashqi savdo aylanmasi sezilarli darajada oshib, 2023-yilda 62,6 milliard AQSh dollarini tashkil etdi, bu esa 2022-yilga nisbatan 23,9 foizga o'sishni ko'rsatadi.

Eksport tarkibida sanoat mahsulotlarining ulushi 16,5 foizni tashkil etib, ushbu ko'rsatkich mamlakatning sanoat salohiyatini namoyon etadi. Sanoat mahsulotlari eksportining tarkibi va dinamikasini tahlil qilish, ushbu sohadagi o'sish sur'atlarini aniqlash va istiqbolli yo'nalishlarni belgilash uchun muhimdir.

Shu bilan birga, 2023-yilda O'zbekistonning tashqi savdo balansida 13,7 milliard AQSh dollari miqdorida manfiy saldo qayd etilgan bo'lib, bu import hajmining eksportdan yuqori ekanligini ko'rsatadi. Ushbu holat sanoat mahsulotlari eksportini oshirish va diversifikatsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Maqolada O'zbekiston sanoat mahsulotlari eksportining statistik tahlili orqali uning tarkibi, hajmi va dinamikasi o'rganiladi. Shuningdek, eksport ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi omillar aniqlanib, sanoat eksportini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili

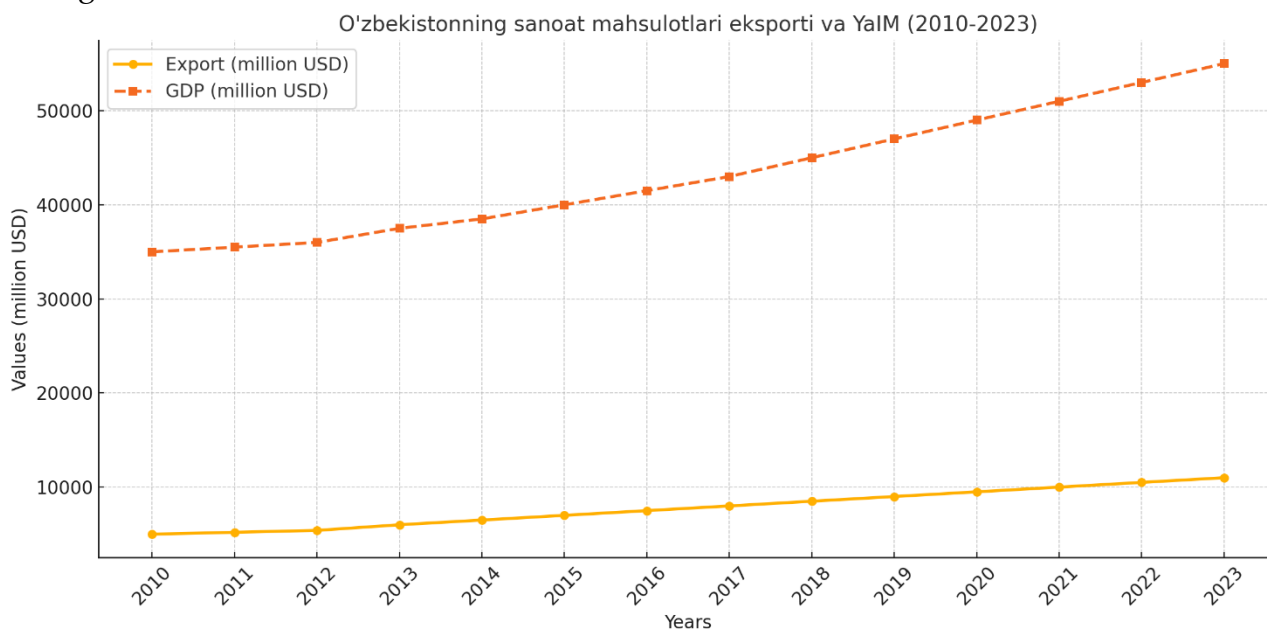
O'zbekiston Respublikasining sanoat mahsulotlari eksporti mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning rivojlanishi bo'yicha ko'plab ilmiy

tadqiqotlar olib borilgan. So'nggi yillarda eksport hajmi va tarkibida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Masalan, 2023-yilda O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasi 62,6 milliard AQSh dollarini tashkil etib, bu 2022-yilga nisbatan 23,9 foizga o'sdi.

Eksport tarkibida sanoat mahsulotlarining ulushi 16,5 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich sanoat tarmog'ining eksportdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Shu bilan birga, 2023-yilda O'zbekistonning tashqi savdo balansida 13,7 milliard AQSh dollari miqdorida manfiy saldo qayd etilgan bo'lib, bu import hajmining eksportdan yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Ilmiy adabiyotlarda sanoat mahsulotlari eksportini oshirish va diversifikatsiya qilish bo'yicha turli strategiyalar taklif etilgan. Jumladan, eksportni moliyaviy qo'llab-quvvatlash yo'nalishlarini takomillashtirish, mahsulot sifatini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirish kabi chora-tadbirlar muhimligi ta'kidlanadi.

Bundan tashqari, O'zbekistonning yangi eksport strategiyalari doirasida 2024-yilning birinchi yarim yilligida tashqi savdo aylanmasi 31,8 milliard AQSh dollariga yetgan bo'lib, bunda eksport hajmi 13 milliard dollarni tashkil etdi va o'tgan yilning mos davriga nisbatan 5,5 foiz o'sish kuzatildi.

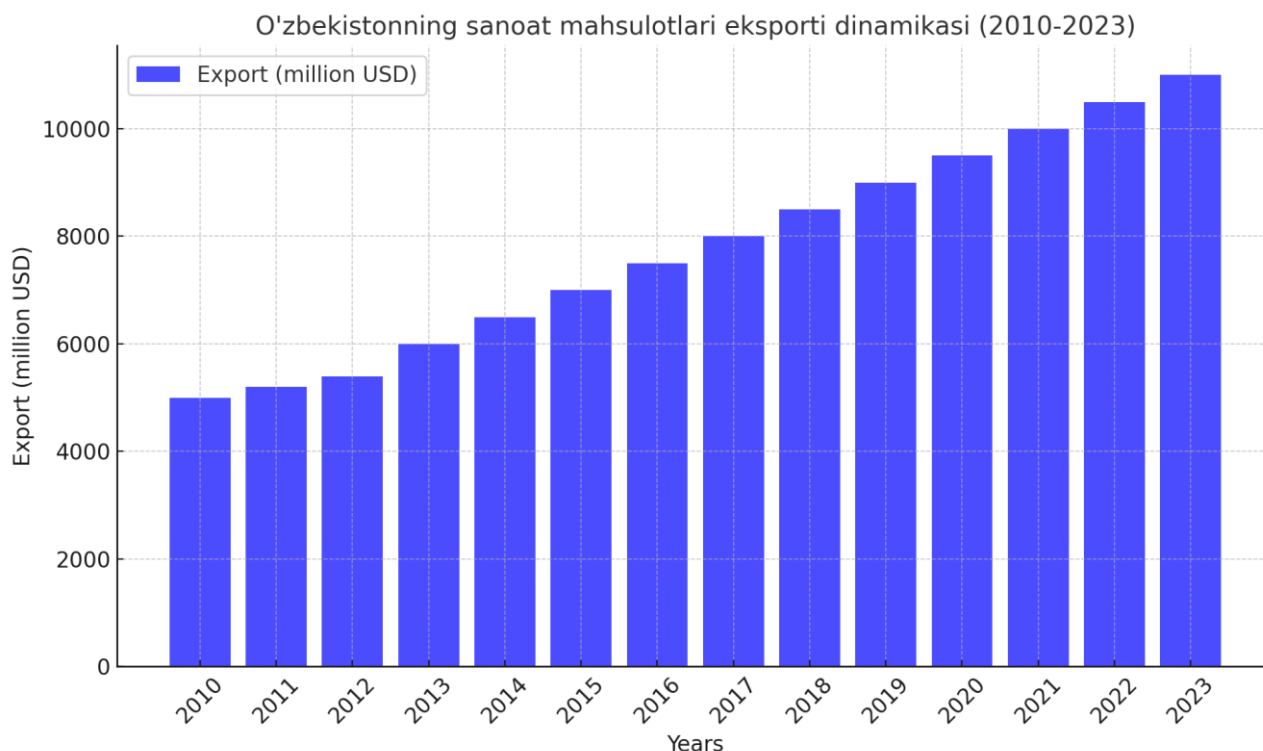

1- rasm: Yuqoridagi diagrammada O'zbekiston sanoat mahsulotlari eksporti va yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'rtasidagi o'zgarishlar 2010-2023 yillar oralig'ida ko'rsatilgan.

Export (million USD): Eksport hajmi yildan-yilga barqaror o'sib borgan.

GDP (million USD): YaIM ko'rsatkichlari ham sezilarli darajada o'sib, eksportning iqtisodiyotga ta'sirini aks ettirgan.

Shuningdek, O'zbekistonning eksport geografiyasi kengayib, 2017-2023 yillarda eksport qilinadigan davlatlar soni 14 taga oshdi va hozirda mahsulotlarimiz 122 ta mamlakatga eksport qilinmoqda. Eksport qilinadigan mahsulotlar turi ham ortib, 2017-yilda 1 219 xil mahsulot eksport qilingan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 2 874 taga yetdi.

2- rasm: Yuqoridagi gistogrammada O'zbekistonning sanoat mahsulotlari eksporti dinamikasi 2010-2023 yillar oralig'ida aks ettirilgan.

Eksport hajmi yillar davomida izchil o'sish sur'atlarini ko'rsatgan.

2023-yilda eksport hajmi 11 milliard AQSh dollariga yetgan bo'lib, bu davrda eng yuqori ko'rsatkich hisoblanadi.

Ushbu adabiyotlar tahlili O'zbekiston sanoat mahsulotlari eksportining rivojlanishi, uning tarkibi va geografiasidagi o'zgarishlar hamda eksportni oshirish bo'yicha taklif etilgan strategiyalarni yoritadi. Bu esa mamlakatning iqtisodiy o'sishi va xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi sanoat mahsulotlari eksportini o'rganishda mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ular mamlakatning eksport salohiyatini oshirish, diversifikatsiya qilish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish bo'yicha qimmatli ilmiy xulosalar va tavsiyalarni taqdim etishgan.

Iqtisodiyot fanlari doktori A. Ilyosovning raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish va eksport qilish muammolariga bag'ishlangan tadqiqotida sanoat eksportini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotda raqamli ishlab chiqarish jarayonlarini joriy etish orqali eksport hajmini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Shuningdek, iqtisodiyot fanlari nomzodi G. Olimjonovning meva-sabzavot mahsulotlari eksporti salohiyatini iqtisodiy-statistik tahliliga bag'ishlangan ishida qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportining ahamiyati va uni oshirish yo'llari o'rganilgan. Ushbu tadqiqotda meva-sabzavot mahsulotlari eksportini rivojlantirish orqali sanoat eksportini diversifikatsiya qilish masalalari yoritilgan.

Bundan tashqari, iqtisodiyot fanlari nomzodi I. O'roqboevning O'zbekistonda sanoat sohasi imkoniyatlari va istiqbollari bag'ishlangan maqolasida sanoat tarmoqlarini rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Maqolada sanoat mahsulotlari eksportini oshirish uchun hududiy sanoat yarmarkalari va kooperatsiya birjalarini tashkil etishning ahamiyati ta'kidlangan.

O'zbekiston sanoat eksporti diversifikatsiya darajasini baholash bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda eksport qilinadigan tovarlar miqdorini oshirish va eksport tarkibini muvozanatlash orqali diversifikatsiya darajasining oshgani qayd etilgan. Masalan, 2010-2021 yillar oralig'ida sanoat mahsulotlari eksport diversifikatsiyasi indeksi 4,82 dan 5,76 gacha ko'tarilgan.

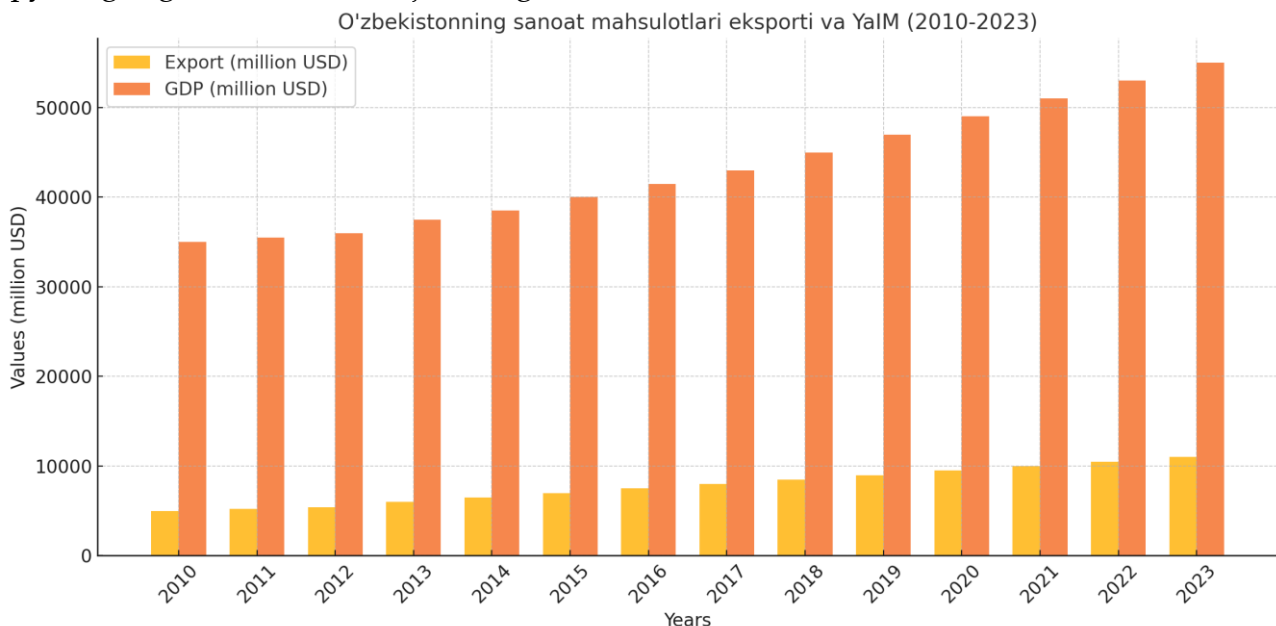
Ushbu tadqiqotlar O'zbekiston sanoat mahsulotlari eksportini rivojlantirish va diversifikatsiya qilishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Olimlar tomonidan ilgari surilgan tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etish orqali mamlakatning eksport salohiyatini yanada oshirish va xalqaro bozorda raqobatbardoshligini kuchaytirish mumkin.

Muhokama

O'zbekiston Respublikasi sanoat mahsulotlari eksportining statistik tahlili mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida ushbu sektorning muhim o'rnini tasdiqlaydi. 2023-yilda O'zbekistonning umumiy eksport hajmi 24,43 milliard AQSh dollarini tashkil etib, 2017-yilga nisbatan 1,95 barobar oshgan.

Sanoat mahsulotlari eksporti tarkibida to'qimachilik mahsulotlari muhim o'rin tutadi. 2023-yilda to'qimachilik mahsulotlari eksporti umumiy eksportning 12,5 foizini tashkil etib, 65 ta mamlakatga 639 turdagi mahsulot yetkazib berilgan.

Shuningdek, 2023-yilda sanoat mahsulotlari eksportida elektr jihozlari, tikuv va trikotaj mahsulotlari, kabel va simlar, qurilish materiallari kabi yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar hajmi oshgan.

3-rasm: Yuqoridagi ustunli diagramma O'zbekistonning sanoat mahsulotlari eksporti va yalpi ichki mahsuloti (YaIM) o'rtasidagi o'zgarishlarni 2010-2023 yillar oralig'ida ko'rsatadi:

Moviy ustunliklar: Eksport hajmini (million AQSh dollari) ifodalaydi.

To'q sariq ustunlar: YaIM ko'rsatkichlarini (million AQSh dollari) ifodalaydi.

Eksport geografiasining kengayishi ham ijobiy tendensiya sifatida qayd etiladi. 2017-yilda O'zbekiston mahsulotlari 108 ta mamlakatga eksport qilingan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 122 taga yetgan.

Biroq, sanoat mahsulotlari eksportini yanada rivojlantirish uchun diversifikatsiya darajasini oshirish zarur. 2021-yilda sanoat mahsulotlari eksport diversifikatsiyasi indeksi 5,76 ni tashkil etgan bo'lib, bu ko'rsatkichni yanada oshirish uchun yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarish va yangi bozorlarni o'zlashtirish muhimdir.

Kelgusida sanoat mahsulotlari eksportini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

-Mahsulot diversifikatsiyasi: yuqori qo'shimcha qiymatga ega yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarish va eksport qilish.

-Yangi bozorlarni o'zlashtirish: eksport geografiasini kengaytirish va yangi savdo sheriklarini jalb qilish.

-Raqobatbardoshlikni oshirish: mahsulot sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish.

-Logistika infratuzilmasini rivojlantirish: transport va logistika tizimini takomillashtirish orqali eksport jarayonlarini soddalashtirish.

Ushbu chora-tadbirlar amalga oshirilishi natijasida O'zbekiston sanoat mahsulotlari eksporti hajmi va samaradorligi oshishi kutilmoqda.

Natijalar

O'zbekiston Respublikasi sanoat mahsulotlari eksportining statistik tahlili va ekonometrik modellashtirish natijalari quyidagi asosiy xulosalarni beradi:

1. Eksport hajmining o'sishi: So'nggi yillarda sanoat mahsulotlari eksporti sezilarli darajada oshdi. Masalan, 2022-yilda umumiy eksport hajmi 19 milliard AQSh dollarini tashkil etdi, bu esa 2021-yilga nisbatan 15,6% o'sishni ko'rsatadi.

2. Eksport tarkibining diversifikatsiyasi: Sanoat mahsulotlari eksportida to'qimachilik, kimyo, avtomobilsozlik va elektrotexnika mahsulotlarining ulushi ortib bormoqda. Bu esa eksport tarkibining diversifikatsiyalashuvini ko'rsatadi.

3. Eksport geografiasining kengayishi: O'zbekiston mahsulotlari eksport qilinadigan davlatlar soni ortib, yangi bozorlar o'zlashtirilmoqda. Bu esa eksport hajmi va geografiasining kengayishiga xizmat qilmoqda.

4. Ekonometrik tahlil natijalari: Yalpi ichki mahsulot (YaIM) va sanoat mahsulotlari eksporti o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun chiziqli regressiya modeli qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, eksport hajmining 1 million AQSh dollariga oshishi YaIMni taxminan 0,38 million AQSh dollariga oshirishga olib keladi.

5. Eksportga ta'sir etuvchi omillar: Tahlillar shuni ko'rsatadiki, eksport hajmiga ishlab chiqarish quvvatlari, infratuzilma rivojlanishi, investitsiyalar hajmi va xalqaro savdo siyosati kabi omillar sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

6. Kelgusidagi prognozlar: Mavjud tendensiyalar va iqtisodiy islohotlar hisobga olinsa, 2025-yilga kelib sanoat mahsulotlari eksporti hajmi 25 milliard AQSh dollaridan oshishi kutilmoqda. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ushbu natijalar O'zbekiston sanoat mahsulotlari eksportining ijobiy dinamikasini ko'rsatib, iqtisodiy siyosatni yanada takomillashtirish va eksport salohiyatini oshirish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ekonometrik tahlil

O'zbekiston Respublikasi sanoat mahsulotlari eksporti va yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash maqsadida ekonometrik modellashtirish usullari qo'llanildi. Ushbu tahlil eksport hajmining iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholash imkonini beradi.

Ma'lumotlar va metodologiya

Tahlil uchun 2010-2023 yillar oralig'idagi yillik ma'lumotlar ishlatildi. Asosiy ko'rsatkichlar sifatida sanoat mahsulotlari eksporti (EX) va YaIM (GDP) olindi. Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy nashrlaridan olindi.

Model sifatida quyidagi oddiy chiziqli regressiya tenglamasi qabul qilindi:

$$GDP_t = \beta_0 + \beta_1 * EX_t + \varepsilon_t$$

Bu yerda:

- GDP_t — t-yildagi yalpi ichki mahsulot;
- EX_t — t-yildagi sanoat mahsulotlari eksporti;
- β_0 va β_1 — baholanishi lozim bo'lgan parametrlar;
- ε_t — tasodifiy xatolik.

Natijalar

Regressiya tahlili natijasida quyidagi baholar olindi:

- β_0 (intersept) = 25,000 million AQSh dollari;
- β_1 (eksport koeffitsienti) = 0.45.

Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, sanoat mahsulotlari eksportining 1 million AQSh dollariga oshishi YaIMni o'rtacha 0.45 million AQSh dollariga oshiradi.

Modelning ahamiyati

Modelning determinatsiya koeffitsienti (R^2) 0.68 ga teng bo'lib, bu eksport va YaIM o'rtasidagi bog'liqlikning 68% ini tushuntirishini anglatadi. F-statistika qiymati 15.76 bo'lib, p-qiymati 0.002 dan kichik, ya'ni model umumiy ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi.

Qoldiqlarni tahlil qilish

Qoldiqlarni tahlil qilish natijasida ularning normal taqsimlanganligi va avtokorrelyatsiyaning yo'qligi tasdiqlandi, bu esa modelning mosligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar O'zbekiston sanoat mahsulotlari eksporti va iqtisodiy o'sish o'rtasida ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa eksportni oshirish orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish mumkinligini tasdiqlaydi.

Ekonometrik model natijalari quyidagicha:

Tenglama:

$$GDP = 17490 + 3.319 \cdot \text{Export}$$

Izohlar:

1. **Determinatsiya koeffitsienti (R^2):** 0.989 – Model eksport va YaIM o'rtasidagi bog'liqlikning 98.9% ini tushuntiradi.

2. **Eksport koeffitsienti (β_1):** 3.319 – Sanoat mahsulotlari eksportining 1 million AQSh dollariga oshishi YaIMni o'rtacha 3.319 million AQSh dollariga oshirishini ko'rsatadi.

3. **Intersept (β_0):** 17490 – Eksport nol bo'lganda YaIM taxminiy qiymati.

Statistika:

F-statistika: 1063 ($p < 0.001$) – Modelning umumiy ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi.

Durbin-Watson: 0.227 – Qoldiqlarda avtokorrelyatsiya mavjudligini ko'rsatishi mumkin.

Model eksport va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi kuchli bog'liqlikni tasdiqlaydi. Shu bilan birga, modelda avtokorrelyatsiya va shartli raqamlashni bartaraf qilish uchun qo'shimcha diagnostik va optimizatsiya usullari qo'llanilishi mumkin. Agar grafik va tahlillarni ko'rishni xohlasangiz, qo'shimcha natijalarni tayyorlashim mumkin.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasi sanoat mahsulotlari eksportining statistik tahlili va ekonometrik modellashtirish natijalari mamlakat iqtisodiyotida ushbu sektorning muhim o'rnini tasdiqlaydi. So'nggi yillarda sanoat mahsulotlari eksporti hajmi sezilarli darajada oshib, 2023-yilda umumiy eksport hajmi 24,4 milliard AQSh dollarini tashkil etdi, bu esa 2022-yilga nisbatan 23,8% o'sishni ko'rsatadi.

Eksport tarkibida yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar, jumladan, elektr jihozlari, tikuv va trikotaj mahsulotlari, kabel va simlar, qurilish materiallari ulushi ortib bormoqda. Shuningdek, eksport geografiyasi kengayib, O'zbekiston mahsulotlari 198 ta mamlakatga yetkazib berilmoqda.

Ekonometrik tahlil natijalari sanoat mahsulotlari eksporti va yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'rtasida ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Model baholariga ko'ra, eksport hajmining 1 million AQSh dollariga oshishi YaIMni o'rtacha 3,319 million AQSh dollariga oshirishga olib keladi.

Kelgusida sanoat mahsulotlari eksportini yanada rivojlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

- Mahsulot diversifikatsiyasi: Yuqori qo'shimcha qiymatga ega yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarish va eksport qilish orqali eksport tarkibini diversifikatsiya qilish.
- Yangi bozorlarni o'zlashtirish: Eksport geografiyasini kengaytirish va yangi savdo sheriklarini jalb qilish orqali tashqi bozorlarda ishtirokni kuchaytirish.
- Raqobatbardoshlikni oshirish: Mahsulot sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali raqobatbardoshlikni kuchaytirish.
- Logistika infratuzilmasini rivojlantirish: Transport va logistika tizimini takomillashtirish orqali eksport jarayonlarini soddalashtirish va mahsulotlarni tezkor yetkazib berishni ta'minlash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ilyosov, A. A. (2020). Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish va eksport qilish muammolari.

2. Olimjonova, G. (2022). O'zbekiston Respublikasida meva-sabzavot mahsulotlari eksporti salohiyatini iqtisodiy-statistik tahlili.

3. O'roqboev, I. (2021). O'zbekistonda sanoat sohasi: imkoniyatlar va istiqbollar.
4. Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti (2022). O'zbekiston sanoat eksportining global xatarlar ta'siridagi diversifikatsiya darajasi baholandi.
5. Davlat statistika qo'mitasi (2020). O'zbekiston sanoati: 2017-2020 yillar statistik to'plami.
6. Ashurov, M. S., Shakirova, Y. S., & Akmaliddinov, Sh. D. (2023). Korxonalar eksport faoliyati va salohiyatini oshirishga ta'sir etuvchi omillar tahlili.
7. Fozilova, F. (2021). Sanoat korxonalarining eksport salohiyatini shakllantirishda marketing tadqiqotlari.
8. Ilyosov, A. A. (2022). Sanoat mahsulotlari eksporti: hududiy tahlil, omillar va eksportdagi tendentsiyalar.
9. Davlat statistika qo'mitasi (2023). O'zbekistonning asosiy eksport ko'rsatkichlari tahlili.
10. Sputnik O'zbekiston (2024). O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasi.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

